

Vennskap og ambivalens

Folkeopplysningens folk og elite

Ole Marius Hylland

Blakstad hageby 24 C

1392 Vettre

ole.marius.hylland@museumsnett.no

Abstract

This article deals with the relationship between an élite and the *folk*, as this relationship is visible in Norwegian popular enlightenment (*folkeopplysning*). In particular, the article explores the rhetorics of a Norwegian educational journal, entitled *Folkevennen* (“Friend of the people”). This journal (1852-1900) was dedicated to transforming the Norwegian *folk* - that is in essence the peasantry – into an enlightened, efficient and morally sound one. This was no easy task. The goal of the popular educators can be described as the attempt to lessen the gap between the *real* and the *ideal* people. The ideal people was conscious of its historical heritage and of the value of time, while the real people could be considered historically ignorant and morally corrupt. The article tries to uncover what kind of ambivalence that was characteristic of this kind of educational philanthropism.

Nøkkelord:

folkeopplysning
folkebegrepet
Folkevennen
ideologi
sakprosa

Folkeopplysningen bør vurderes som en sentral del av så vel folkebegrepets begrephistorie som de kulturhistoriske fags faghistorie. Dette utgjør et utgangspunkt for denne artikkelen, som med bakgrunn i tidsskriftet *Folkevennen* (1852-1900) undersøker hvordan en (opplyst) elite på midten av atten-hundretallet forholdt seg til et (uopplyst) folk.¹ Hva slags bilde av og syn på folket er det som trer frem i et folkeopplysende tidsskrift? Hvordan kan folket og eliten sees i lys av hverandre? *Folkevennen* fortolkes her som en form for møteplass mellom folk og elite, der det er eliten som besitter kunnskap og definisjonsmakt. Artikkelen forsøker å

fiksere et bilde av folket ved å se på folkeopplysningens og folkeopplysningens retorikk om det folkelige. Det empiriske grunnlaget for artikkelen er de tekster som ble trykket av *Folkevennen* under redaktørene Ole Vig og Eilert Sundt.

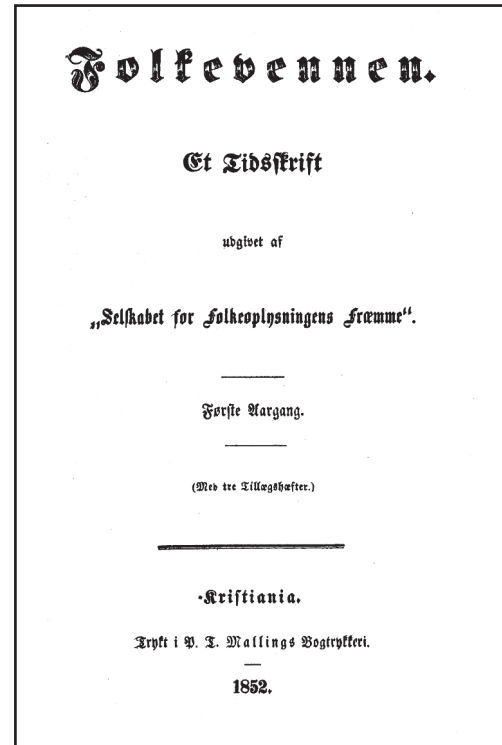
Selskabet for Folkeopplysningens Fremme

I april 1850 holdt Hartvig Nissen, daværende bestyrer for Nissens pikeskole, et foredrag i ”Den pædagogiske Forening” i Christiania.² Temaet for Nissens foredrag var den presserende nødvendigheten av at folket og nasjonen måtte heve sitt utdannelsesnivå.

Slik det etter Nissens syn stod til, var behovet for opplysning prekært. Hans konkrete forslag for å bøte på problemet var å opprette et selskap som hadde folkets opplysning som sitt store og eneste formål. I kjølvannet av Nissens innlegg henvendte den pedagogiske foreningen seg til en rekke prominente herrer med forespørsel om de kunne tenke seg å sette sitt navn under et innbydelsesskrift til et selskap av den typen Nissen foreslo. Innbydelsesskriftet er datert 23. april 1850 og argumenterer slik for selskapets nødvendighet: "Folkets Oplysning er en Betingelse saavel for den Enkeltes som for det Heles Velvære. Kun den Oplyste indser, at hans Vel er uadskillelig forenet med det Heles Vel. ... Hvad det hos os først og fremst gjelder er at udvikle Folkets Selvbevidsthed". Interessant nok understreker innbydelsen ikke bare det folkelige behovet for opplysning, men også at Norge er godt tilrettelagt for å være *mottagelig* for slik opplysning:

De lange Vinteraftener, som tilbringes i sluttet Kreds og i stille Virksomhed omkring Arnen, fremkalde en gemytlig Stemning og megen Modtagelighed for aandig Underholdning, og naar man kun sørger for, at Kundskabens Kilder ledes hid, vil der ikke mangle higende Sjæle, som med Begjærlighed vil øse af dem (Folkevennen 1861:649ff).

Under slik retorikk undertegnet 26 mannlige representanter for hovedstadens prominens, i alfabetisk rekkefølge fra biskop J.L. Arup til gårdbruker R. Winderen. Blant de seksogtyve finner man i tillegg historieprofessor P.A. Munch med kollega Rudolf Keyser, professorene Christ. Boeck, Christopher Hansteen, C.A. Holmboe, J. Kaurin, lektor og senere professor Marcus J. Monrad, teologisk kandidat Eilert Sundt, boktrykker P. T. Malling og initiativtakeren Hartvig Nissen selv.

Faksimile av tittelbladet til det første heftet av *Folkevennen*.

"Selskabet for Folkeoplysningens Fremme" ble en realitet i september 1851, og fra 1852 til 1900 publiserte selskapet et tidsskrift under navnet *Folkevennen*. Tidsskriftet var selskapets viktigste middel til en opplysning av folket. Tekstene i *Folkevennen* behandlet en rekke ulike temaer, i en varierende stil og innenfor flere genre. I denne artikkelen behandles tidsskriftet som et eksempel på 1800-tallets norske folkeoplysning, i den form som ble særlig viktig fra 1840-tallet og fremover. Med opplysningshistorikeren Ove Korsgaards begreper overtok i denne perioden en "national-folkelig opplysning" etter en *statsborgerlig* opplysning, fundert i annen halvdel av syttenhundretallet (Korsgaard 1997: 79ff). Begrepene antyder et viktig skifte i motivasjonen bak opplysningsvirksomheten. I bevegelsen fra et ønske om å opplyse *borgerne* til et ønske om

å opplyse *folket*, ligger noe mer enn et nytt navn på opplysningens mottagere. Det som er nytt med den type opplysning *Folkevennen* representerer, er at folket kommer i første rekke. Slik et prosjekt som *Folkevennen* presenteres, er det først og fremst til *folkets* beste det skal opplyses. Et opplyst folk har siden positive konsekvenser for nasjon og stat, men dette kommer retorisk sett i annen rekke. Den statsborgelige opplysning var en opplysning som i langt større grad hadde statens beste som utgangspunkt. Allmuen og borgerne skulle også innenfor dette perspektivet opplyses, men den primære agenda var hva som var til beste for staten. Eksempelvis var det *statsøkonomisk* lønnsomt at landbrukere brukte sitt land på den mest kostnadseffektive måte.

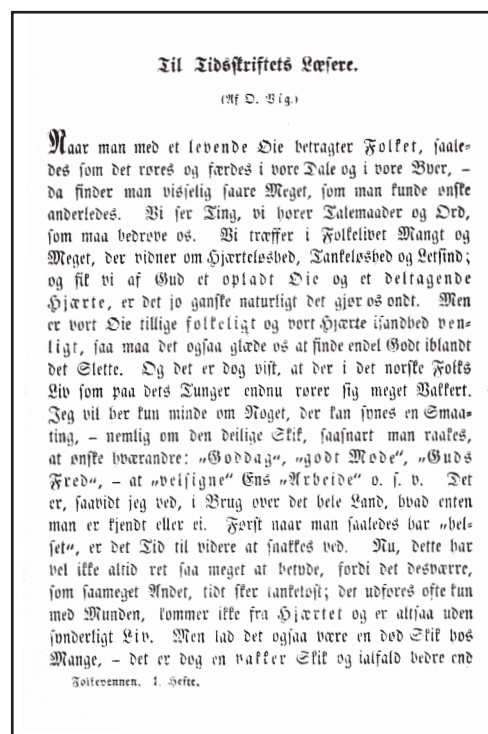
Zygmunt Bauman har i *Legislators and Interpreters* (Bauman 1987) belyst elitens og ikke-elitens gjensidige konstituering ved hjelp av et begrep om *de intellektuelle*. Et grunnleggende paradoks for Bauman er at defineringen av hvem og hva de intellektuelle er, alltid foretas av personer som selv faller inn under definisjonen. Dette er også tilfellet om man foretar en indirekte definisjon av eliten, ved et fokus på dens motpart, ikke-eliten. Det er dette som signaliseres ved folkeopplysningsselskapets titulering av sitt tidsskrift. En venn av folket tilhører ikke folket. En folkeopplyser vil dermed komme til å definere seg selv ut av det folket som skal opplyses og inn i en posisjon som påtar seg en slik filantropisk oppgave. Her skal Ole Vig og Eilert Sundt, *Folkevennens* to første redaktører, representere en slik posisjon. Deres stilling som folkevenn eksemplifiserer hvordan folkeopplysningen dreier seg både om folk og om ikke-folk.

Begrepet folkeopplysning

Innledningsvis er det verdt å dvele noe ved selve begrepet *folkeopplysning*. Begrepet er sammensatt av to av modernitetens kjerne-

begreper (jf. f.eks. Liedman 1997), med delvis ulike, delvis overlappende begreps-historier. Opplysningsbegrepet er særlig knyttet til forestillingen om menneskets ubegrensede rasjonelle muligheter og denne ideens nedslag på 16- og 1700-tallet (jf. Stuke 1974:243ff). Folkebegrepet er på sin side knyttet til den idémessige utvikling fra de siste årene av *le siècle des lumières*, der stat, geografi, historie, språk og befolkning ble knyttet sammen i et gudegitt skjebnefellesskap. Folk var et begrep som kunne uttrykke dette fellesskapet.

Begge disse begrepene er implisitt kontrastive. De forutsetter begge noe som *ikke* er. Opplysning forutsetter det uopplyste, mørke eller uklare – det tyske *aufklärung* betegner *oppklarning* og det engelske *enlightenment* *opplysning*. Opplysning sprer lys der det ikke tidligere var lys. Folk er like-

Faksimile av første side av Ole Vigs innledningsord: "Til Tidsskriftets Læsere". *Folkevennen* 1852

ledes et kontrastivt begrep, men på to ulike måter. Begrepet har kommet til å betegne både helhet og del; både nasjon og segment. Folket er eksempelvis både Det Norske Folk; oss alle, den samlede nasjonalstat, og det er det grunnleggende, primærnæringsarbeidende nivå av befolkningen i den samme nasjon. Slik står begrepet folk i kontrast både til andre helhetlige folk – det svenske, tyske eller engelske folk – og til dem som *ikke* er folk. Folkeopplysningen belyser særlig denne siste kontrasten, mellom folk og ikke-folk.

Sammensetningen av folket og opplysningen i ett og samme begrep, samkjører altså troen på kunnskap med tiltroen til folket. Begrepet betegner imidlertid en *begrenset* tiltro til folket, både i forhold til det nivå de befinner seg på og i forhold til folkets evne til å hjelpe seg selv. Folkeopplysning innebærer at noen tar på seg et ansvar for folket og folkets tilstand. Tidsskrifttittelen *Folkevennen* signaliserer et slikt ansvar. Det ligger dermed en ambivalens innbakt i den nasjonal-folkelige opplysning som *Folkevennen* representerer. Å ha ”sans for folkets anliggender”, som redaktør Ole Vig formulerer det, innebærer også å stå over folket. Dette innså Jørgen Moe allerede i 1851, da han i innledningen til Norske Folkeeventyr skrev at ”Fortælleren [av folkeeventyrene] maa staa over Folket, og han maa dog have bevaret en inderlig Forbindelse med dette” (1877:18). Det er en tilsvarende tosidighet som har gitt tittel til Jostein Gripsruds avhandling om norskdomsrørsla, *Folkeopplysningas dialektikk*. Den dialektikken Gripsrud sikter til er nettopp dialektikken mellom folk og folkeopplyser. Hans beskrivelse av denne dialektikken kan tjene som innledning til den videre behandling av stoffet. Folkeopplysningens dialektikk skjematiseres av Gripsrud på følgende vis:

Tese: Folket kviler *an sich* i eit uopplyst mørke. *Antitese*: Folket skil ut ein representant, som ved å stiga ut av folket blir i stand til å sjå folket sitt sanne vesen *für sich*. Folket sin sanne representant vender tilbake til folket for å etablere *syntesen*: gjennom opplysning skal folket sjå seg sjølv og nå si historiske bestemming *an-und-für-sich*. Men denne historiske *Aufhebung* visar seg i røynda problematisk (Gripsrud 1990:54).

Selv om Gripsruds perspektiv på folkeopplysningen går via ”norskdomsrørsla og amatørteatret”, slik undertittelen på hans avhandling understreker, pekes det på et generelt poeng i forhold til prosjektet med den folkelige opplysning – forholdet mellom de som opplyser og de som skal opplyses. Det er her at retorikken rundt folk-begrepet blir som mest interessant, med hensyn til hva folket som gruppe kontrasteres *imot*. Det er også interessant å merke seg at modellen med en utsending fra Folket som etter selv å blitt opplyst og kulturalisert, vender tilbake dit han kom fra som opplysningsmisjonær, er en beskrivelse som passer svært godt på redaktøren og ideologen Ole Vig. Vig ble gjerne vurdert som personifiseringen av *Folkevennens* idé. I det følgende skal vi se hvordan Vig og hans etterfølger E. Sundt kan belyse dynamikken mellom de som er folk og de som ikke er folk.

Folkevennens dialektikk

Den dialektikk som finnes i *Folkevennen* kan eksemplifiseres ved to av tidsskriftets personifiserte folkevenner: Ole Vig og Eilert Sundt. Disse var tidsskriftets første og viktigste redaktører. Ole Vig ble forespurt av Jakob Friis og senere skolemannen Hartvig Nissen om å være tidsskriftets første redaktør. Han hadde da gjort seg bemerket med *Liv i Norge* (1851) og *Norske Bondeblomster* (1851), to samlinger av vers og betraktninger med en tydelig

grundtviginspirert profil. Ole Vig fungerte som redaktør fra 1852 og til sin død i desember 1857. Eilert Sundt, som hadde vært med i folkeopplysningsselskapets organisasjon siden starten, overtok som redaktør og satt i den posisjonen til 1866. Både Vig og Sundt skrev mye i tidsskriftet selv, og begge preget tidsskriftet med en personlig redaksjonell linje. Med Vig var artikkelstoffet særlig preget av Grundtvig, og med Sundt var *Folkevennen* et organ preget av Sundts vidtfavnende vitenskapelige interesser.

Både Eilert Sundt og Ole Vig uttrykte en eksplisitt interesse for folket. Denne interessen ga seg imidlertid ulike utslag, som det er naturlig å fortolke på bakgrunn av deres ulikhet i utdanning og sosial bakgrunn. Ole Vig var husmannssønn og ble lærer gjennom utdanning på Klæbu seminarium i årene 1846–48. Eilert Sundt var kjøpmannssønn og ble teolog og vitenskapsmann gjennom utdanning på universitetet i Kristiania. I sine artikler i *Folkevennen* viser de to redaktørene at de var preget av sine utdannelse: Vig forble lærer og Sundt forble vitenskapsmann. Vig ville undervise og fortelle for å forandre, mens Sundt ville undersøke og kartlegge for å skape grunnlag for forbedringer. Et fellestrekk ved redaktørene var nødvendigvis at de begge vurderte folkets tilstand som dårligere enn ønskelig, men at den kunne forbedres gjennom visse tiltak.

Både Sundt og Vig kan karakteriseres som folkevenner, men de var begge ambivalente i sitt forhold til objektet for sin vennlighet. Ambivalensen kommer med ujevne mellomrom til uttrykk i selve tidsskriftet, men også annetsteds er det tydelig at redaktørene møter det folket de interesserer seg for med en stor grad av skepsis. Her skal et sitat fra hver av dem illustrere denne skepsisen. Den første uttalelsen er Ole Vigs, hentet fra et brev han skrev til sine foreldre i desember 1850, noen måneder før han ble kontaktet av Friis og

Nissen om redaktørvervet i *Folkevennen*. På det tidspunktet var Vig lærer i Kristiansund, og han skriver om livet på Nordvestlandet:

Jeg lever som før i Ensomhed; Mængden af Folket forstaar ikke mig, og jeg forstaar heller ikke dem, det vil sige, jeg kan ikke føle mig oplivet eller tilfreds ved deres Tale og Færd; thi ellers forstaar jeg meget godt, hvorledes det ialmindelighed er fat med dem: aandelig Sovesyge, Forlystelsesyge og Pragtsyge, dyrisk Vellyst og djævelsk Ondskab er her værre end mange andre Steder. Derfor føler jeg mig stedse som en Fremmed herude (NBs håndskriftsamling, trykket i Høverstad 1957:63).

Selv om Vig i andre sammenhenger ikke er like eksplisitt i sin kritikk av det folket han er ute etter å opplyse, skinner en frustrasjon over dets tilstand ofte igjennom. Vig er kritisk til folkets sneversynthet, havepsyke, latskap, arbeidsmoral m.m. Frustrasjonen bygger på det tidligere nevnte uforløste potensial som folket er i besittelse av. Dette potensialet, omtalt eksempelvis som *sovende folkeånd*, gjør at man ikke kan tillate seg å være likegyldig overfor folkets latskap og syndighet.

Eilert Sundt har på sin side ikke den samme romantisk- og grundtvigianskinspirerte visjonen om folket som Ole Vig, men opererer likevel med et ideal om en forståelse av folket på folkets egne premisser. Sundts omfattende undersøkelser av folkelivet var begrunnet med behovet for en systematisk førstehåndskjennskap til folkets kår. Kun ved å forstå den folkelige rasjonaliteten innenfra kunne man både se verdien i mye av folkets arbeid og berede grunnen for nødvendige reformer. Sundt var en åpen og nysgjerrig feltarbeider, som imidlertid også måtte se sine begrensninger i møtet med folket. Den følgende innrømmelse fortjener å bli sitert i sin helhet:

Jeg skal sige, hvad der var min største Lidelse i disse Dage. Ikke det, at jeg aldrig fik en Kop Kaffe, som smagte mig ret; heller ikke det at jeg stundom maatte blunde, naar jeg skyndte mig at spise mig mæt; heller ikke det, at jeg mer end en Aften maatte gjøre Vold paa mig selv og ligesom tillukke alle mine Sandser, naar jeg lagde Hovedet paa Pudsen og trak Dynen over mig og gjorde mig Flid for at falde i Søvn saa hurtigt som muligt. Alt dette var jo en Overgang. Men der var en Pinlighed, som ikke er gaaet over hos mig den Dag i dag: Selvbefridelsen over at jeg skulde tage mig disse ting saa nær, saa jeg ikke ganske kunde værge mig mod Uvillie over Menneskene selv! De gjorde det ikke værre for mig, end de havde det selv; men naar deres egen Mad blev sat paa Bordet og opfyldte Stuen med Stank, saa holdt jeg det ikke ud at se dem gramse den i seg! (Sundt 1858a: 191).

Noe av det karakteristiske ved Sundts beskrivelse av sitt feltarbeid er graden av selvrefleksjon. Han gir eksplisitt uttrykk for at han vemmes over sin egen vemmelse. Slik sier han både noe om sitt ideal i møtet med sitt studieobjekt og om det samme ideals begrensninger i felten. Sundts forskergjerning og Vigs lærergjerning gikk begge på akkord med det ideelle. Dette preget det forholdet til folket som uttrykkes gjennom den formidlede folkeopplysningen i *Folkevennen*. Både for Vig og for Sundt var det alt annet enn enkelt å være en folkevenn.

Opplysningen av folket

Folkevennens dialektikk bør sees i forhold til at tidsskriftets folkeopplysende prosjekt også inneholder indignasjon i forhold til folket. Redaktørenes reaksjoner bærer preg av både moralsk og estetisk indignasjon.

Den viktigste av disse er den moralske, som er en viktig komponent i Vigs og Sundts faktiske folkeopplysning i *Folkevennen*. Den folkeopplysning som fremstår i tidsskriftet er variert og preget både av konkret *praktisk* opplysning og av *moralsk* opplysning. Slik sett forsøker tidsskriftet å fremme både fornuftig atferd og gode handlinger, og i skjæringspunktet mellom disse – en opplyst folkeånd.

Hvordan valgte så Vig og Sundt å anlegge sin opplysning av folket? Deres folkeopplysninger er preget både av det berørte forholdet til folket og av individuelle syn på hva en opplysning av dette folket burde bestå i. Begge de to redaktørenes opplysning kan fortolkes som former for moralsk opplysning, der Eilert Sundt benytter en antropologisk og Ole Vig en historisk innfallsvinkel. Ved hjelp av deres vitenskapelige opplysningsfortellinger skal folket finne seg selv og etter hvert befinne seg i en både materielt og åndelig forbedret tilstand.

Ole Vigs opplysningsområde er særlig historie; nasjonal historie, internasjonal historie, religionens og kirkens historie. Og disse historiene fortelles til dels samtidig, fordi de åpenbart ikke kan løses fra hverandre. Ole Vig er her tydelig inspirert av Grundtvig og hans *universalhistoriske* skrifter (jf. Thorkildsen 1996:35). Inspirasjonskilden nevnes overraskende sjelden, og konkrete henvisninger til verker av Grundtvig er totalt fraværende. Det virker likevel åpenbart at en artikkel som Vigs ”Et Blik paa Menneskeslægten efter Kristus” har lånt f.eks. fra Grundtvigs historie fra 1812: *Kort Begreb av Verdens Krønike i Sammenheng* eller fra hans trebindsverk *Haandbog i Verdens-Historien* (1833– 1843). Ole Vig var allment kjent som grundtvigianer og ble til dels kritisert for å etterplapre Grundtvig³ (jf. eks. Høverstad 1953, Torjussen 1977), men han plasserer likevel historieskrivingen inn i sitt eget nasjonalopplysende prosjekt.

Eilert Sundt representerer på sin side en annen type faglighet. Hans eventuelle forbilder er mindre synlige, og hans prosjekt har en større grad av originalitet enn Vigs. Sundt er i gjentatte sammenhenger kreditert for å være en faglig nyskaper, for å være den første sosiolog/ etnolog/ samfunnsviter (jf. eks. Stenseth 2000: 97ff). Bredden i Sundts virke gjør at flere moderne fagbetegnelser er beskrivende for det han gjør og skriver. For mange av Sundts arbeider i *Folkevennen* virker betegnelsen sosialantropologi mest dekkende. Sundt var antropolog i den forstand at han var en feltarbeider med et blikk for det fremmede i en annen kultur, folkekulturen. Han siktet tilsynelatende mot en totalbeskrivelse av denne kulturen, der i prinsippet alle kulturelementer kunne beskrives eller være av interesse. Samtidig argumenterte Sundt for at kulturen må forstås på sine egne premisser; at den har sin egen logikk. Denne innstillingen gjorde at det falt enkelt å kritisere ham for å forsvare også det dårlige i folkekulturen. Dette skjedde i forbindelse med den famøse grøtstriden, der Sundt forsvarte folkets rasjonalitet i grøtkokingen mot Asbjørnsens kritikk av den samme.⁴ Sundt ble i forlengelsen av denne diskusjonen presentert som en som sto på folkets side *mot* fremskritt og fornuft.

Hva slags antropologi og hva slags historie er det henholdsvis Sundt og Vig så representerer? Det dreier seg om en antropologi hinsides det rent deskriptive og om en historie hinsides det rent kronologiske. Vig formidler en moralsk historie og Sundt formidler en moralsk antropologi. Vigs historie har en tykk ideologisk tråd som er spunnet rundt helter og skurker, mens Sundts antropologi kombinerer beskrivelser av folkelivet med et ønske om å endre det.

For å eksemplifisere Sundts fag først, kan man se på hans beskrivelser av folkekulturen i Nord-Trøndelag, publisert i *Folkevennen*

1858 med tittelen "Bygde-Skikke". I dette omfattende stykket går Sundt grundig inn på trøndernes måte å hilse hverandre på, og beskriver hvordan han gradvis kommer til erkjennelse av poenget med hilseskikkene, som til dels består i en mangel på sådan, med få ytre ord og få fysiske hilsningsstegn. Det interessante er at Sundt innledningsvis presist beskriver sin egen fremgangsmåte og formidlingsform: "Her vil jeg dog ikke opholde mig med saadan almindelig Tale, men strax gaa lige til Sagen selv og forklare, hvad jeg har erfaret om visse Skikke paa Landsbygderne" (1858a:17). Og, litt senere i artikkelen: "For mig havde netop Iagttagelsen af de mange enkelte Ting en særegen Interesse, og jeg fortsætter derfor med Fremstillingen paa samme omstendelige Maade, som jeg begyndte" (op. cit.:32). Sundts artikkel er nettopp preget av en omstendelig fremstilling av de skikker og "mange enkelte Ting" han selv observerte. Poenget her er at Sundt på ingen måte stopper med dette, noe som gjør hans beskrivelser til mer enn ren folkelivsskildring. Den langfattede beskrivelsen av folks hilsnings bygger opp mot en omtale av et omdebattert tema på midten av 1800-tallet; nattefrieriet. Sundt beskriver det paradoks at bondebefolkningen til vanlig oppfører seg ekstremt bluferdig; at ektefeller håndhilser en gang årlig som den eneste synlige kontakt, mens man samtidig stilltiende aksepterer nattefrieriet som skikk – bluferdighetens totale motsetning. Det er i tilknytning til nattefrieriet at Sundt her demonstrerer det sundtske; han beskriver, fordømmer og årsaksforklarer nattefrieriet på samme tid. Denne kombinasjonen er dekkende for Sundts vitenskapelighet og for hans moralske antropologi, som innenfor *Folkevennen* settes i en ramme av folkeopplysning.

Ole Vig formidler sin folkeopplysning på ganske annet vis. Han overtar Grundtvigs idé om at den kristne kirkes historie skal være kjernen i all historieskrivning,

noe som nødvendigvis preger hans historiografi. I tillegg til historiens forutsigbare linje og klimaks preges den også av Vigs mer idiosynkratiske beskrivelser av historiens menn og motiver. Vigs nasjonale perspektiv bryter også overflaten fra tid til annen. I *Folkevennens* første årgang skrev han en kort artikkel om 17de mai, og i den forbindelse formidlet han en svært konsentrert norgeshistorie. Her heter det, tids- typisk nok, at

... en kraftigere Kongestamme end Harald Haarfagers har næppe levet i Værden, og Folket selv var gjennomglødet af Frihedssind og Fædrelandskjærlighed og en forunderlig Iver for at føre et kraftigt og virksomt Liv (Vig 1852b:86).

I norsk historie fant Vig eksempler på en forløsning av det folkelige potensial som etter hvert bare kunne anes. En av folkeopplysningens oppgaver var nettopp å bringe folket og folkeånden tilbake til tidligere høyder.

I den brede historie er det kristendommens utvikling som representerer malen for vurdering av de ulike folk. Den førkristne verdenshistorie som beskrives, preges av tre folkeslag; ”3 Smaafolk ... de blev alle store, skjønt hvær paa sin Vis” (1852c:296). Disse er grekerne, romerne og jødene, som inngår i et klart hierarki hva angår folkeånd og sedelighet. Jødene var mer opphøyde enn grekerne som igjen var mer opphøyde enn romerne, målt utfra deres respektive fall. Om grekerne sier Vig at ”saalænge de bevarede sin Folkeaaand og sine gamle Sæder, kunde ingen kjæmpe taprere for Friheten end de” (ibid.). Grekerne beholder i denne fortellingen imidlertid ikke sin folkeånd, den forvitrer og svekkes. Grekernes fall er likevel beskjedent i forhold til romernes, som preges av dekadanse, overflod, lyst, drap osv. Implisitt i denne historien og gjort tyde-

ligere senere i beskrivelsen, er at pavedømmet og katolisismen på ingen måte har kvittet seg med denne arven fra det dekadente Rom. Jødene er på sin side det folk som forbereder Jesu komme og blir i Vigs (og Grundtvigs) verdenshistorie tildelt en helt annen rolle. Om menneskeheten er en plante, er jødene dens hjerteblad, skriver Vig (op.cit.:289).

Når verdenshistorien, slik Vig formidler den, beveger seg etter Kristi fødsel, blir *hedendom* en viktig variabel i vurderingen av de ulike folkeslag. Det ikke-kristne og etter hvert det ikke-protestantiske er hedensk, men i grundtvigsk ånd er det forskjell på hedenskapet. I en særstilling blant hedningene står de gamle nordboere, som er *edle* hedninger: ”Vi ser saaledes, at der kan være en himmelhøj Forskjel paa Hedenskabet, saa man ingenlunde maa tro, at vore hedenske Forfædre f. Eks. var omtrent lig de Vilde paa Syd- havsøerne” (op.cit. 293).

Tiden før Kristi fødsel blir i denne historien beskrevet som en forberedelse til hans komme. De etterfølgende femtenhundre år skildres med et like målrettet perspektiv. Pavedømmet og katolisismen forfaller, der paven blir å anse som romersk keiser og hans keiserdømme som en dyrkelse av de dårligste sidene ved romerånden. Avlats- handel, overdådighet, gjerningshellighet, munkevesen, pavens ufeilbarlighet⁵ – alt dette blir i Vigs verdenshistorie utsatt for kanonader av kritikk. Historien bygges opp med dramaturgi:

Store Skarer av Sønderknuste drog halvnøgne omkring i Vinterkulden, piskede sig til blods, dansede, græd og sang Salmer; de manglede Hjærtedefred, men Ingen kunde vise dem Fredens Vej. Der var ... fuldt af Elendige, der ventede paa en Engel fra Himmelen; eller rettere, de trængte en saadan Engel, og skjønt de ikke havde synderlig Haab om

hans Komme, skedde det dog, saasart Herrens Time slog. Denne Engel var Morten Luther (Vig 1853a:74).

Luther er den nødvendige helt, engel og helgen i denne oppbygningen av historien. Hans motsetning finnes eksempelvis i beskrivelser av jesuitter og andre pavetro skikkelser.

Den moralske historie som Ole Vig formidler i *Folkevennen*, har mange beskrivelser av historiske eksempler på lastefullhet og en del færre av historiske dydighetseksempler. Om man skal trekke noe kulturelt fiendebilde ut fra Vigs vidtfavnende beskrivelse av historien, lar dette seg karakterisere av ord som overdådighet, ødselhet, vellyst, overflatiskhet, og i det religiøse ”sygelig Følelseskristendom” og gjerningshellighet. Både før og etter revolusjonen finner Vig eksempler på disse lastene i Frankrike, og han er kritisk til folkeslaget som sådan: ”Franskmændene er et mærkeligt Folk, letnemme, kvikke og livlige men ogsaa letsindige og ustadige. Der er ingen Dybde og intet Alvor i deres Tankegang; Skinvæsen og Overfladiskhed er altsaa Egenskaber hos dem” (op.cit.:115). Det er blant franskmennene man finner ”vantroens apostel” Voltaire, den overdådige Ludvig 14., ”den saakaldte Oplysning” og i det hele en svak *folkeånd*. Frankrikes motsetning i så måte blir England, som utmerker seg ved en ”svært kraftig Folkeand”. Det er altså en historie preget av et svært tydelig skille mellom rett lære og vranglære, kristendom og hedenskap, protestantisme og papisme, sterk og svak folkeånd, dyd og last. Det er en slik historie som søkes fortalt folket i folkeopplysningens navn, normativ, polarisert og dramaturgisk iscenesatt.

Hva sier Vigs historie og Sundts antropologi om deres forhold til det folket de begge vil opplyse? Vig griper til fortiden i sin opplysning og vil muligens først og fremst påvirke folkets innstilling til og sans for sin fortid og nasjonalitet, og ligger der-

med nær den opprinnelige intensjons-erklæringen om folkeåndens vekelse. Sundt griper i større grad til samtiden, til kartlegginger og undersøkelser for å fremme forbedringer som er til levekårenes beste. I dette henseende henger moralen og fornuften sammen. Sundt argumenterer for at det er fornuftig og lønnsomt å være moralsk, og trekker i svært liten grad inn størrelser som ånd, guddommelighet, eviggyldig moral osv. De moralske poenger som Sundt forfekter, er svært dennesidige og rasjonelt argumentert frem.

Hvor ble det av folket?

Et prosjekt som *Folkevennen* måtte nødvendigvis komme noe i klemme mellom idealisme og realisme – det er en viss avstand mellom de målsetninger tidsskriftet satte seg, med en foredling av folkeånden i fokus, og den reelle mulighet tidsskriftet hadde til å nå frem til og påvirke folket selv. Denne muligheten var begrenset av folkets økonomi, lesekyndighet, tid og interesse. De få undersøkelsene av *Folkevennens* reelle nedslagsfelt viste dette med all mulig tydelighet for redaktørene av tidsskriftet. Eilert Sundt publiserte sin undersøkelse om levekårene i Piperviken og Ruseløkkbakken som tilleggshefte til *Folkevennen* i 1858 (Sundt 1858b). Som et ledd i undersøkelsen talte Sundt opp de trykte skriftene han fant i arbeiderboligene, og for *Folkevennens* vedkommende var resultatet nedslående. Ikke et eneste eksemplar av tidsskriftet var å finne i arbeidernes svært begrensede utvalg av litteratur. Det som fantes var de tradisjonelle salme- og prekenbøkene, i tillegg til noen eksemplarer av blader som *For Fattig og Rig*, og *Arbeiderforeningernes blad*. Selv om ikke Kristianias arbeidere utgjorde noen essensiell del av *Folkevennens* målgruppe, var de åpenbart del av den generelt opplysningstrengende masse tidsskriftet rettet seg mot. Sundt

unnlot å kommentere *Folkevennens* fravær i arbeiderhjemmene.

En annen undersøkelse som for Sundt satte søkelyset mot problemet med å nå frem til det egentlige folket, var *Folkevennens* egen abonnementsoversikt fra 1857. Oversikten ble laget til tidsskriftets 5-årsjubileum, og listet opp alle tidsskriftets daværende 2955 abonnenter med geografisk tilhørighet, navn og tittel. En lesning av denne listen, som opptok 47 sider av 1857-årgangen, viser flere interessante trekk (1857:188–235). Et av disse er at relativt få av dem man presumptivt skulle kunne regne til 1850-tallets og *Folkevennens* folk er representert på lista. Ved opptelling finner man riktignok en ganske stor andel av gårdbrukere, men denne gruppen er av tilsvarende størrelse som kjøp- og handelsmenn og geistlige. Husmenn, en symbolsk viktig gruppe for *Folkevennen* og representanter for folkets grunnfjell, var det fem av, og av fiskere var det ni. Redaktør Sundt kommenterte selv den sosioøkonomiske profilen på gruppen av abonnenter med hensyn til spørsmålet om hvor folket ble av. Kommentaren er langt på vei en innrømmelse av et grunnlagsproblem ved *Folkevennens* prosjekt: ”Det var vistnok Tanken og Haabet fra Begyndelsen af, at Folkevennen skulde faa sine flæste Læsere blandt Almuen, eller, som Nogle saa gjerne udtrykke sig, blant det egentlige Folk. Men det er ikke blevet saa, selv ikke i Ole Vigs Tid” (Sundt 1860: 126). Sundt velger å snu dette tilsynelatende redaksjonelle nederlaget til noe positivt, og argumenterer for at den abonnentsmassen *Folkevennen* faktisk endte opp med er en *fordel* for tidsskriftets opplysningsprosjekt:

Folkevennen har nu engang vundet sig en Læsekreds, ikke dybt nede blant Almuen, ikke høit oppe paa Samfundets Høider, men i den store Kreds af tænksomme og fædrelandssindede Medborgere, som staa Almuen nær nok til at kunde indvirke

paa dens Tænkemaade og Levesæt, og som selv ere modtagelige for de Betragtninger og Stemninger, som Landets bedste Forattere monne være i stand til at udtale i almindelig jevn norsk Stil. En saadan Læsekreds skulde man omsider lære at agte som en meget anstændig del af vort Folk, og det skulde ikke fordres af ellers dygtige og yndige Forfattere, at de, naar de ville skrive for Folkevennen, skulde gjøre Vold paa sig selv og forsøge at skrive paa en særegen Maner, som man indbilder sig mere skulde tiltale en Læsekreds, der endnu ikke er og neppe vil blive samlet om vort Tidsskrift (op.cit.: 127f).

Sundts poeng er altså at det er en fordel at leserkretsen ikke ble som man hadde forestilt seg. Den sosiale mellomkategori, i Sundts språk verken dypt nede eller høyt oppe, som leste *Folkevennen*, kunne mediere mellom høy og lav: Leserne var ikke allmue, men de hadde kontakt med allmuen, samtidig som de var utdannede nok til å forstå betraktninger skrevet i det Sundt kalte en ”almindelig jevn norsk Stil”. Dette vil si at man ikke skulle behøve å folkeliggjøre skrivestilen i *Folkevennen*, noe Sundt var svært skeptisk til.

Også Ole Vig hadde noen år før Sundt notert seg at det folket man så for seg som målgruppe for tidsskriftet, ikke nødvendigvis var ivrige lesere av *Folkevennen*. Allerede i tidsskriftets første årsmelding skriver han:

Saafremt man nu tror, at Selskabets Skrifter er nogenlunde gavnlige for den lavere del av Folket, er det naturligvis en vigtig Ting at gjøre alt Sit til, at Skrifterne kommer saamange Almuesfolk i Hænderne som muligt. Størstedelen af Selskabets nuværende Medlemmer hører vel især til Middelklasserne og de højere Stænder, og skjønt folkelige Oplysnings skrifter hell-

er ikke er bortkastet, naar de læses af saadanne Folk, er det dog først og fremst Landalmuen, der tiltrænger større Oplysning (Vig 1853b:63).

Selv om Vig i likhet med Sundt har observert at kjerneleseren av *Folkevennen* tilhører de midlere og høyere og ikke de lavere klasser, kommenteres observasjonen ulikt. Vig er åpenbart opptatt av at allmuen, og da særlig "landalmuen", skal motta og lese tidsskriftet. Han åpner i mindre grad for at redaksjonen skal si seg fornøyd med at det er middelklassen som leser *Folkevennen*. I motsetning til Sundt er også Vig mer opptatt av at *Folkevennen* skal holdes i en språkform som er folkelig; som er forståelig for det folket man forsøker å nå. Både Vig og Sundt måtte imidlertid innrømme at det var en vanskelig oppgave å skape og opprettholde en kommunikasjonskanal til folket. De hadde begge også erfaring fra direkte kontakt med folk, gjennom feltarbeid, reiser og undervisning, og måtte nødvendigvis se tidsskriftsmediets begrensninger i så måte.

En folkelig stil?

Sundt og Vig hadde avvikende oppfatninger om *hvor* folkelig *Folkevennen* skulle fremstå. Dette gjaldt som sagt særlig spørsmålet om en folkelig stil og et folkelig språk, et spørsmål som er sentralt i forhold til *hvordan* eliten skal forholde seg til folket. Ole Vig signaliserte allerede i tidsskriftets første nummer at artiklene i *Folkevennen* burde være skrevet i et språk som *folk* kunne forstå. I innledningsartikkelen kommer Ole Vig avslutningsvis med "et par Ord til vore skriveføre Folk" (1852a:14). Etter artikkelens gjennomgang av hva tidsskriftet er ment å inneholde, ytres det følgende om den form redaktøren anser som høvelig: "Helst ønskes der kortere Stykker, og en Hovedfordring bliver det stedse, at de er skrevne i et folkeligt Sprog. Fræmmede Ord maa altsaa saameget som

muligt undgaaes, og jo mere Stilen kan ligne Folkets Maade at tale paa, desbedre" (ibid.).

Av de første anmeldelsene av *Folkevennen* kan man se at språket og formidlingsformen var momenter anmeldere som Ivar Aasen og P.A. Munch særlig konsentrerte seg om. Det var enkelt å sympatisere med saken, men vanskeligere å enes om hvordan saken best skulle fremmes. Mellom Munch og Aasen var det åpenbart også uenighet om i hvilken grad Ole Vig hadde lykket med selv å benytte seg av den folkelige stil han gjerne så hos *Folkevennens* skribenter. Munch er relativt fornøyd med Vigs stil; han skriver i sin anmeldelse at Vig skriver "folkemæssigt og almeenforstaaeligt uden derved at henfalde til Raahed eller Affektation" (Munch 1852). Ivar Aasen har på sin side mye å utsette, både på *Folkevennens* tekster generelt og på Ole Vigs spesielt. Aasens anmeldelse vies noe plass her, fordi han i større grad enn *Folkevennens* redaktør forsøker å konkretisere hva som egentlig ligger i en populær eller folkelig stil. Hos Aasen er det både konkrete råd og generelle betraktninger å hente for den som ønsker å henvende seg til folket:

Den, som vil skrive eller tale for Almuen, har adskilligt at iagttage og maa vel vogte sig for adskillige Feil, som enten gjøre et ugunstigt Indtryk eller hindre den tilsigtede Virkningen af Foredraget. Som en saadan Feil ville vi først nævne en vis Uklogskab i selve Henvendelsen til Folket. Dersom man lader sig mærke med, at man staaer høit over sine Tilhørere, at man anser dem for meget dumme, og at de nu først skulle begynde at lære Viisdom, da vil man naturligviis støde dem og gjøre dem uvillige til at modtage den belovede Viisdom (Aasen 1852:228f).

Man bør altså ifølge Aasen kamuflere den ulikhet i kunnskapsmengde som finnes, og ikke la den prege tiltale og omtale av folke-

opplysningens mottagere. Aasen ser imidlertid ikke ut til å mene at dette er noe problem for *Folkevennens* del. Hans poeng er uansett at det å skrive for den menige mann ikke er noen enkel oppgave:

Dersom en Forfatter vil lægge særdeles Vind paa at skrive forstaaeligt for den norske Almue, da vil han snart mærke, at han maa føre en ganske anden Stil end den, som sædvanlig bruges i vore Bøger og Aviser; han vil see, at han maa betræde en egen Vei, og at denne Vei har mange og mægtige Hindringer (op.cit.: 230).

Aasen påpeker videre at en forfatter for folket må ”paa en vis Maade bære sig ad, som om han intet havde lært” og at han ”skal lære at oversætte sig selv” (op.cit.: 233). I konkretiseringen av denne problematikken nærmer Aasen seg den folkelige stil som enten finnes eller mangler i det nummer av *Folkevennen* han har til anmeldelse. I sin svært omfattende anmeldelse (han skriver en 27-siders anmeldelse av et 49-siders hefte) kommer Ivar Aasen avslutningsvis til at det er mye å utsette på *Folkevennens* forhold til en populær og for allmuen tilgjengelig stil. For det første benyttes det i *Folkevennen* for mange ”abstrakte Begreber og moderne Udtryk, som ere for meget fornemme for Menigmand” (op.cit.:240). For det andre er artiklene preget av en ”synderlig Lyst til at tale i Billedsprog” (ibid.), som spesielt gir seg utslag der det skrives om opplysning og tidsskriftets misjon. Aasen er kritisk til den type retorikk som spesielt Ole Vigs artikler om opplysning er preget av, med malende beskrivelser av lysets kraft og ordsammensetninger som folkelegeme, folkerot m.m. For det tredje påpeker Aasen at det etter hans mening er alt for mange fremmedord å lese i *Folkevennen*. Allmuen kan fremdeles ikke så mye tysk at ord som gjenstand,

bidrag, offentlig, oppfordre osv. er forståelige for dem. For å bidra til *Folkevennens* folkelighet presenterer Aasen i sin anmeldelse synonyme ord av større norskhet og folkelighet. Aasens fjerde ankepunkt mot *Folkevennens* språkføring er at språket er preget av ortofoni, dvs. at man i rettskrivningen legger skrivemåten opp imot talemåten, noe som ifølge Aasen er en misforstått måte å gjøre språket mer folkelig og lettlest på.

Ut av Aasens kritikk kan man lese hans syn på hva som konstituerer en folkelig stil. Stilen må være enkel og likefrem, i ordbruk, setningsoppbygning, rettskrivning og beskrivelser. Det som legger hindringer i veien for en allment leselig stil, er altså fremmedord, leddsetninger og bisetninger, blomstrende metaforbruk og en eksperimenterende rettskrivning. Alle disse feilene preger Aasens forståelse av den folkelige stil i *Folkevennen* og Ole Vig. Ikke overraskende peker Aasen på et stilistisk forbilde i sagalitteraturen: ”Der vil man netop finde en Stil, som er i Sandhed baade ægte norsk og ægte folkelig, og der vil man ogsaa finde adskillig Veiledning til Benyttelsen af vort nuværende Folkesprog” (op.cit.:239). Selv om det er de færreste blant *Folkevennens* forfattere som kan sies å benytte seg av en sagainspirert stil, dukker det i 1853, i tråd med forslag fra Ivar Aasen, opp en artikkel med navnet ”Sprogprøver fra Fortiden”, hvor det nettopp er denne stilen som eksemplifiseres (Sprogprøver 1853). Det ble imidlertid med denne ene prøven. I 1854 fikk likevel Aasen anledning til å utdype sine ideer om språk, nasjon og folkelighet i artikkelen ”Om norske Folkenavne” i *Folkevennen* (Aasen 1854)

Selv om det altså ikke var enighet om virkelig Vig og *Folkevennen* representerte en skriftlig stil som var tilpasset deres målsetning og målgruppe, er den sterke vektleggingen av en slik stil interessant. Dette har, i Ottar Grepstads terminologi, mye å

gjøre med styring og forming av tekster i tråd med intensjoner. Det er for *Folkevennens* og Ole Vigs vedkommende, naturlig nok, langt enklere å formulere sitt program og sine intensjoner, enn å følge dem opp i faktisk formidling. Det finnes likevel åpenbart et ideal om at en folkeopplysende intensjon bør følges opp av en særegen forming av tekst.

Spørsmålene om *hvordan* teksten i *Folkevennen* deretter ble formet og hvorvidt denne tekstutformingen var vellykket, populær eller folkelig, er enkle å stille og vanskelige å besvare. Det som likevel virker klart, er at eksempelvis Ole Vig forsøker å holde seg til en enkel og forståelig språklig praksis, selv om han kritiseres for det motsatte av Ivar Aasen. Allerede i introduksjonsartikkelen benytter Vig seg av enkelte grep som er ment å skulle folkeliggjøre teksten. Han ønsker å hilse det norske folk goddag, på samme vis som den "deilige Skik" som finnes blant folket selv: "Jeg vilde saa gjerne, det skulde komme paa en venlig Maade til det norske Folk, "helse" vakkert og ønske alle Læsere baade i Hytter og i Sale en virkelig "god Dag"" (Vig 1852a:2). Vig benytter seg av en rekke ordspråk for å forklare sitt ærend for folket, som for å komme dem i møte med deres egne taleformer. Han bruker likeledes lignelser som folket burde være kjent med, for eksempel der han polemiserer mot det syn at det kan bli for mye opplysning. Næring (opplysning) fører til at både korn og ugras gror (gode og dårlige effekter av økt opplysning): "Ugræset voxer langt frodigere, naar Ageren gjødsles, end det ellers vilde gjøre; men derfor vil vel ingen klog Landmand kaste Gjødsele væk" (op.cit.: 4). Et slikt argument burde alle kloke landmenn kunne nikke bekræftende til. Vig har også et blikk for å begrense bruken av fremmedord, selv om denne begrensningen altså på langt nær tilfredsstilte Aasens kriterier for et norsk og folkelig språk. Et eksempel finner man der

Vig presenterer seg selv som "bladstyrer" for å følge opp med en pedagogisk fotnote: "En slik Bladstyrer kalles med et fræmmed Ord: Redaktør" (op.cit.:3). (Man tør anta at dette ordet var kjent for den største delen av det tidsskriftslesende publikum i 1852, slik at fotnoten får preg av at man skal snakke sakte og tydelig når man kommuniserer med folket.) Allerede i denne første artikkelen blir en dobbelthet tydelig; delvis henvender man seg direkte til folket, den menige mann, og delvis snakker man om og over hodet på han: "Det er fornæmmelig Menigmand vi vil have for Øie. Han har Meget at stræve med, han; og kunde vi blot lindre hans Kaar, lette hans Byrder og gjøre ham lykkeligere, da skulde det være os inderlig kjær" (op.cit.:12). Man ser i denne artikkelen at en folkevenn både snakker til folket og til andre folkevenner.

Tidsskriftet finner i praksis ingen enhetlig, folkelig stil; formidlingsform og språkføring forblir avhengig av den enkelte forfatter. Blant disse finnes det enkelte som både eksplisitt gir uttrykk for og implisitt forsøker seg på en folkelig stil, og andre igjen, som etter alt å dømme *ikke* former sin tekst utfra tidsskriftets intensjon. Selv om en forenklet stil gjentatte ganger blir etterlyst i redaksjonelle notiser og meldinger til potensielle forfattere, har behovet for å fylle tidsskriftet med artikler vært større enn muligheten for å fylle det med genuin *folkelesning*.

I ettertidens lys er det, blant *Folkevennens* redaktører og skribenter, Ole Vig som har blitt tildelt den genuint folkelige pennen. I en kort og for øvrig kritisk notis allerede dagen etter Ole Vigs død, mener Illustrert Nyhedsblad at *Folkevennen* vil få vanskeligheter med å skaffe en redaktør "som ved sin Skrivemaade kan regne paa samme Deeltagelse hos de simplere Klassers Læsere som Vig" (Ill. Nyhedsblad 20. desember 1857, sitert i Høverstad 1953: 318). Noen måneder etter Vigs død skriver Aa. O. Vinje

et minnedikt i samme nyhetsblad. Her heter det at ”Han talad’ saa at Folket kunne kjenne sin egen Tanke i hans Tale att; han ordhag var: det gjekk so greit og radt, og Tanken viste han aa snu og vende; og deror Folket las det, som han skreiv, og er i Sut for Dauden bort han reiv” (fra Høverstad 1953:321). Ole Vigs venn og biograf, Ole Arvesen, skriver at ”han var utvilsomt den ypperste folkeskribent som Norge indtil da hadde hat og kanskje endnu har. Hans stil var sagaens i korthet og kraft” (Arvesen 1913:4).

Det var også Ole Vigs status som *folkelig* skribent som var bakgrunnen for kritikken mot Eilert Sundt som det motsatte. For kritikerne representerte Eilert Sundt, og *Folkevennen* under hans redaksjon, noe helt annet enn Ole Vigs mye omtalte folkelighet. I *Folkevennen* 1860 tar Eilert Sundt til motsvar mot en kritisk artikkel i Aftenbladet for 16. mars:

Det at være Videnskabsmand og at være Folkeskribent ansees for to aldeles forskjellige Egenskaber, og der fremsættes det Raad, at om Selskabet end finder det sikrest at have en videnskabelig dannet Mand til at staa i Spidsen for Redaktionen, saa maa det ud paa Folkedybet for at opsøge sig saadanne Medarbeidere, der kan tale med Folkets egen Tunge og tænke paa Folkets egen Maade (Sundt 1860:123).

Sundt gjengir så en liste over samtlige bidragsytere til *Folkevennen* i tidsskriftets første åtte år, og spør seg hvorfor det har vist seg så vanskelig å skaffe til veie stoff fra de mange som sympatiserer med saken. Han mener bestemt at det nettopp er etterlysningen av en folkelig stil som har skremt forfattere bort fra tidsskriftet:

Det har paa nogle Aar været ytret slige Begreber om den saakaldte folkelige Stil

og fremsat slige Fordringer til Folkeskribenter, at mange af vore bedste Forfattere have fundet det raadeligst at holde sig udenfor. Mange interessere sig for *Folkevennen*, ikke for sin egen Skyld, men med Tanke om Almuen, hvis Oplysning de ville see befordret. Naar de saa faa see et Hefte, saa mønstre de Stykkerne. ”Er dette folkelig Stil?” ”Nei, det er ikke folkelig Stil”. Og dermed lægges Heftet bort (op.cit.:125f).

Sundts argumentasjon må sees i lys av den kritikk han ble møtt med (jf. H.O. Christophersen 1979). Han ble sammenlignet med sin forgjenger i redaktørsetet og kom uheldig ut av det. Sundt mener man bør ta konsekvensen av at det, ”selv ikke i O. Vigs tid” er blitt slik at *Folkevennen* leses av det egentlige folket, allmuen. Argumentet presenteres i sammenheng med en av de svært få reelle vurderingene av hvem som mottok og leste *Folkevennen*. Opptellingen av samtlige abonnenter i 1857 viste jo at folket, forstått som den menige mann, var dårlig representert. Sundts argument i forhold til en folkelig stil er det følgende: Det skulle ikke være noen grunn til å bestrebe seg på å skrive folkelig, all den tid det var svært få fra folket som i realiteten leste *Folkevennen*.

Ideen om en folkelig stil belyser samspillet mellom tekst og intensjon – hvilken adressat teksten har og hvordan den er tenkt å påvirke adressaten. Stilen er mye omtalt, men lite konkretisert. For Sundt er poenget også at ’folkelig stil’ er et ullent begrep, som har fungert lite konstruktivt for *Folkevennens* vedkommende. Den som i tilknytning til tidsskriftet kommer nærmest en konkretisering av hva det er å skrive folkelig, er Ivar Aasen, i sin anmeldelse av *Folkevennens* første hefte. Den som på sin side først og fremst får tildelt et ’folkelig’-stempel på sine skriverier, er altså Ole Vig.

Folket som natur og eliten som gartnere

Zygmunt Bauman hevder med en analogi lånt fra Ernest Gellner, at "The emergence of modernity was a process of transformation of wild cultures into garden cultures" (Bauman 1987:51). En 'vill' kultur reproducerer seg selv uten ettersyn eller overvåkning, mens en 'hagekultur' er avhengig av kontinuerlig tilsyn og stell for å overleve som slik kultur. Dette ansvaret hviler på dertil egnede gartnere. En kultivert *garden culture* vil ikke kunne videreføre seg selv – uten tilsyn vil den returnere til den tilstand av *wild culture* som den opprinnelig sprang ut av. Det ugras som også finnes i enhver kultivert kultur er en stadig påminnelse om faren ved å neglisjere tilsynet av hagen (ibid.).

Baumans og Gellners stiliserte kulturmodell kan brukes til å peke på noen trekk ved folkeopplysningens folk og ikke-folk. Ole Vig benytter seg i *Folkevennens* programartikkel av en biologisk metaforikk som ligner Baumans. Tidsskriftet har som intensjon å *spre lys*, og dette lyset skal fremme *vekst*. Vig skriver at "Planten i Kjælderen ... bøier sig mod den mindste Aabning, for ligesom med Gledede at modtage Lyset, som derigjennem strømmer ind, og som den længes efter" (1852:4). Den opplysning som Vig og hans tidsskrift skal spre påvirker imidlertid både nyttevekster og ugras:

Den samme solstraale, der modner Kornet, bringer ogsaa Ugraset til at voxer, men vil vi derfor foragte eller undvære Solstraalen? Værden er nu en saadan Ager, hvor tvende Slags Sæd er blandet om hinanden; og Oplysningen er lig Solstraalen, der udvikler det Hele, men fræmbringer dog langt mer Godt end Ondt, og maa derfor være os Alle kjær (ibid.).

Det Vig *ikke* berører, er hvilken posisjon denne opplysningsforståelsen setter ham selv

og andre folkeopplysere i. Folkeopplyseren blir i et slikt biologisk-metaforisk perspektiv en form for åndelig gartner, som skal sørge for at jordens sed spirer. Folkeopplysningen presenteres ved hjelp av religiøst ladede metaforer. Noen få har tatt på seg ansvaret for å spre lys til de mange. *Lys* er en gammel og tverrkulturell metafor for religiøs eller filosofisk erkjennelse, som med *folkeopplysning* knyttes til noen som på den ene siden formidler lys og til noen på den andre siden som blir opplyst. Kilden til et erkjennelsens lys blir således menneskeligjort, og ansvaret for dette påtatt av noen med Zygmunt Baumans gartnerfunksjon. Med Baumans formulering har den intellektuelle elitens historie vært preget av at "gamekeepers turned gardeners", at skogvoktere/oppsynsmenn ble gartnere. Folkeopplysning bidrar med et eksempel på denne utviklingen. Det kunne imidlertid for *Folkevennens* vedkommende vært fristende å bytte ut 'hagekultur' med 'åkerkultur', og gartner med bonde. Analogier og metaforer er særlig hentet fra bondens egen sfære, fra dyrkingen av jorda. Begrepet *dyrking* er her særlig passende fordi det inneholder en essensiell dobbel betydning – det antyder både naturlig og kulturell dyrking. Folket *opphøyes* som symbol og folket *kultiveres* som gruppe. I begge betydninger er det viktig at folket er natur. Natur er både åsted for kontemplasjon og utsatt for bevisst foredling og ressursutnyttelse. Elitens tvetydige holdning til folket har bakgrunn i at det naturlige både er vakkert og ukontrollert.

Z. Bauman beskriver de intellektuelles forhold til folket som bestemt av folkets potensielle rolle som historisk agent (jf. Bauman 1987:175). Enten folket kalles bønder, allmue, arbeidere eller proletariat, vil de intellektuelle interessere seg for folket som *historisk agent* i den grad dette folket har en rolle å spille i etableringen av et nytt samfunn eller en ny samfunnsorden.⁶ Denne rollen kan tenkes med varierende

grad av radikalitet – fra det revolusjonære til den gradvise opplysningen av folket til å bli bedre nasjonale borgere. For folkeopplysnerne i *Folkevennen* har folket en rolle å spille som en gruppe med viktig symbolsk kapital for et kommende høyreist, selvbevisst, fornuftig og moralsk Norge. Dette Norge vil i så måte representere en ny samfunnsorden, men etter en endring som vil ta tid og hvor opplysningen av folket er et første nødvendige skritt.

Folkeopplysning er et godt utgangspunkt for analyser av forholdet mellom folk og elite. Folkeopplysere som Vig og Sundt forholdt seg til dette folket både som privatpersoner, undervisere, forskere og skribenter, og disse ulike sidene av forholdet til et folk har vært temaet i denne artikkelen. Samtidig har vi sett hvordan folkeopplysning, som den vi finner i *Folkevennen*, representerer flere mulige posisjoner på samme tid: fascinasjonen, kultivering, forsvaret, frastøting osv. I forholdet til folket ser de begge ut til å møte seg selv i døra – Sundt er imidlertid på vei ut og Vig på vei inn. *Folkevennen* Sundt er på vei til folket for å beskrive det og telle det og *folkevennen* Vig er på vei til en utdannet elite for å spre budskapet om folkets åndelige oppvåkning. Begge eksemplifiserer de problemer knyttet til forsøk på å tre over en fremdeles svært tydelig terskel mellom klassene.

Folkevennen som tekst kan leses som en møteplass mellom elite og ikke-elite, folk og ikke-folk. Dette er en idealisert og ikke en reell møteplass, intet faktisk møte finner sted. I og med at ulike former for *kunnskap* er den faktiske rammen rundt møtet og det sentrale aspektet ved kunnskapen er om man innehar denne eller ikke, blir dette også det konstituerende elementet for forskjellen mellom de to som møtes. De som har kunnskap henvender seg til dem som ikke har kunnskap. Eller: de intellektuelle henvender seg til de ikke-intellektuelle, folket. Folket er folk fordi de er ikke-intellektuelle; fordi de mangler

kunnskap. Slik er de negativt definert; definert ut fra *mangel*. Samtidig er de også positivt definert, ut fra hva de innehar, som ikke andre har; frihet, selvstendighet, naturnærhet, norskhet osv. Denne doble defineringen av folket er en annen årsak til at elitens interesse for folket er dømt til å være en interesse preget av en grunnleggende ambivalens.

For de kulturhistoriske fagene etnologi og folkloristikk har *folk* vært en essensiell størrelse. Folket har bidratt med empiri, vært tema for debatt og ikke minst fungert som et argument for fagenes eksistensberettigelse. Begrepet folk har hatt og har til dels fremdeles et stort retorisk potensial fordi det kan konnotere til plussord som fortid, historie, slektskap, jord, natur. Dette retoriske og ikke minst *romantiske* potensial har imidlertid ofte blitt fulgt opp av en mer realitetsorientert vurdering av folkets evner og muligheter. En slik vurdering har eksempelvis konkludert med at folkets verdi lå særlig i dets *iboende, men ikke realiserede potensial*, slik tilfellet var i *Folkevennen*. I dette tidsskriftet gikk en romantisk holdning til folket hånd i hånd med en rasjonalistisk kartlegging av dets intellektuelle og moralske nivå. Denne kombinasjonen medførte at folkeopplysningen slik den fremsto i *Folkevennen* hadde et preg av utopi, der avstanden mellom det reelle og det ideelle synes uoverstigelig.

Noter

- 1 Artikkelen bygger på forfatterens dr.art.-avhandling (Hylland 2002).
- 2 For *Folkevennen*s og Folkeopplysningsselskapets fremvekst og historie, jf. Nettum 1958, Høverstad 1953 og Christophersen 1979.
- 3 I 1853 ble det for eksempel trykket en anonym nidvise i Fredrikshalds Budstikke, som sier "...al den Wiisdom er oprindelig ei hans. Det er forvælet Mad, drøvtygget, knasket fiin, og hentet frem av Grundtvigs store Magazin" (i Høverstad 1953:226).
- 4 Den såkalte grøtstriden skjøt fart etter at Sundt i en anmeldelse i *Folkevennen* kom med et utfall mot den pseudonyme forfatteren Clemens

- Bonifacius, som i boken "Fornuftigt Madstel" kritiserte almuen for å bedrive ressursløsende (dvs. melsløsende) grøtkoking. Sundt visste trolig ikke at det var P.C. Asbjørnsen som var forfatteren av boken.
- 5 Pavens ufeilbarlighet ble offisielt erklært som dogme i 1870. Vig refererer imidlertid til en ikke navngitt pave som i senmiddelalderen selv erklærte sin ufeilbarlighet. For Vig blir dette nok et eksempel på katolisismens vanvidd og vantro.
 - 6 Et interessant poeng hos Bauman er at de intellektuelle ikke lenger har interesse for noen gruppe med en slik potensiell rolle som historisk agent. Eksempelvis er de fattige i dag en intellektuelt sett uinteressant gruppe i så måte, med verken symbolsk, kulturell eller økonomisk kapital (jf. Bauman 1987:17ff).
- Litteratur**
- Arvesen, O. 1913. *Ole Vig*. Norsk skoletidendes boktrykkeri, Hamar.
- Bauman, Zygmunt 1987. *Legislators and Interpreters: On modernity, post-modernity and intellectuals*. Polity Press, Cambridge.
- Christoffersen, H. O. 1979 [1962]. *Eilert Sundt: En dikter i kjensgjerninger*. Gyldendal, Oslo.
- Folkevennen*. Selskabet for Folkeoplysningens Fremme, Christiania.
- Gripsrud, Jostein 1990. *Folkeopplysningas dialektikk: Perspektiv på norskdomsrørsla og amatørteatret 1890-1940*. Samlaget, Oslo.
- Hylland, Ole Marius 2002. *Folket og eliten. En studie av folkeopplysning som tekst i tidskriftet Folkevennen*. Dr.art.-avhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Høverstad, Torstein 1953. *Ole Vig: Ein norrøn uppsedar*. Norrøn livskunst, Hamar.
- Høverstad, Torstein (red.) 1957. *Ole Vig-brev*. Norrøn livskunst, Hamar.
- Korsgaard, Ove 1997. *Kampen om lyset: Dansk voksenopplysning gjennom 500 år*. Gyldendal, København.
- Liedman, Sven-Eric 1997. *I skuggan av framtiden: Modernitetens idéhistoria*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm.
- Moe, Jørgen 1877. *Samlede Skrifter. Andet Bind*. Alb. Cammermeyer, Kristiania.
- [Munch. P.A.] 1852. "Folkevennen. Et Tidsskrift, udgivet af "Selskabet for Folkeoplysningens Fremme." 1-3 Hefte." I: *Morgenbladet*. Nr. 208-209.
- Nettun, Rolf N. et. al. 1958. *Folkelig kulturarbeid: Det frivillige folkeopplysningsarbeidet i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.
- "Sprogprøver fra Fortiden" 1853. *Folkevennen*, s. 263-269.
- Stenseth, Bodil 2000. *Eilert Sundt og det Norge han fant*. Gyldendal, Oslo.
- Stuke, Horst 1974. "Aufklärung". I: Otto Brunner et. al. (red.). *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1. Ernst Klett Verlag, Stuttgart. S. 243-342.
- Sundt, Eilert 1858a. "Bygde-Skikke". I: *Folkevennen*, s. 17-56, 73-116, 189-234, 280-287.
- Sundt, Eilert 1858b. *Om Piperviken og Ruseløkkbakken. Undersøgelser om Arbeidsklassens Kaar og Sæder i Christiania. Selskabet for Folkeoplysningens Fremme, Christiania*. (Tillægshäfte til *Folkevennen* 1858:2).
- Sundt, Eilert 1860. "Noget om Folkevennen". I: *Folkevennen*, s. 123-128.
- Thorkildsen, Dag 1996. *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre*. Norges forskningsråd, Oslo. (KULTs skriftserie: 70).
- Torjusson, Aslak 1977. *Den norske folkehøgskulen: Opphav og grunnlag*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Vig, Ole 1851. *Liv i Norge: Vinteraftenslæsning for den norske ungdom*. Kristiansund.
- Vig, Ole 1851. *Norske Bondeblomster: Poetiske Forsøg*. J. Hansen og O. Vig, Kristiansund.
- Vig, Ole 1852a. *Religiøs Læsning for Folket*. Christiania.
- Vig, Ole 1852b. "Den 17de Mai". I: *Folkevennen*, s. 86-97.

- Vig, Ole 1852c. "Et Blik paa Menneskeslægtens Tilstand før Kristus". I: *Folkevennen*, s. 280-300.
- Vig, Ole 1853a. "Et Blik paa Menneskeslægten efter Kristus". I: *Folkevennen*, s. 1-22, 65-95, 113-146, 184-241.
- Vig, Ole 1853b. "Selskabets første Aarsberetning". I: *Folkevennen*, s. 51-65.
- Aasen, Ivar 1852. "Folkevennen: et tidsskrift, udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme: første hefte, Christiania 1852". I: *Norsk tidsskrift for videnskab og litteratur*. Vol. 5, s. 217-243.
- Aasen, Ivar 1854. "Om norske Folkenavne". I: *Folkevennen*, s. 32-49.